

XIX ASR OXIRI VA XX ASR BOSHLARIDA G'ARBIY OVRO'PO TEATRI

Sultonov Dostonbek

O'zDSMI FMF "Dramatik teatr rejissorligi" 4-bosqich

Talabasi sultonovdoston07@gmail.com

Annotatsiya: *bu maqolada teatr haqida va o'zbek teatrlarining ilk namoyondalari va teatr tarixidagi namoishlai va spektakl haqida juda ham qiziqarli ma'lumotlar keltrilgan.*

Kalit so'z: *drama, teatr, rejissura, aktyor.*

XIX asr oxiri — XX asr boshlarida G'arbiy Ovro'po teatri o'z tarixining murakkab va chigal davrlaridan birini boshdan kechirgan. XIX asrda yetakchi bo'lib kelgan romantizm va realizm o'rnini Mlrgoho bir-biriga butkul zid oqinilar egallaydi. Atoqli fransuz adibi va teatr nazariyachisi Emil Zolya ilm-fangn yaqin tarzda naturalizm uslubining joriy etilishi g'oyasi bilan maydonga chiqdi. Ibsen, Gaupman. Shou, Rollaiilaming ijodida realizmning yangi qirralari ochilib, bu oqim bilan davrning boshqa uslubiy oqimlari orasida ko'p tomonlama bo'liqlik alomatlari ko'zga tashlana boshladi. Ilk davrda M. Meieilink ijodi misolida simbolizm yetakchi yo'nalishlardan biriga aylanadi. Sahna san'ati sohasida «Meyningenchilar teatri» misolida yangi rejissyorlik san'atiga asos solingan bo'lsa. Sara Ikmar, Mune-Syulli (Fransiya), F. Duze, T. Salvini (Ilaln.w. Irving (Angliya), I. Kayns. S. Vloissi (Germaniya) misolida nurli oqimlarga mansub aktyorlarning yangi avlodi yetishib chiqdi. XX asrning ulkan sahna islohchisi M. Reynxardt Ovro'po rejissurasi taraqqiyotining yangi davrini belgilab berdi. Bu san'atkorlar o'z milliy sahna san'ati zaminida kamol topgan sahiy iste'dodlari bilan zamondoshlarining faxr g'ururiga aylandilar.

Fransuz teatri XIX va XX asrlar oralig'i tarixidan shiddatli g'oyaviy-badiiy izlanishlar teatri sifatida o'rin oldi. 1870—1880-yillari Ovro'po san'atida yetakchi yo'nalishga aylangan naturalizm uslubi aynan Fransiyada o'zining tugal takomilini topadi. E. Zolyaning teatrni demokratlashtirish dramaturgiya sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish haqidagi estetik qarashlari butun Ovro'po miqyosida xayrixohlik bilan qabul qilinadi. ANDRE ANTUAN (1858-1943-Y.) 1887-yili Parijda fransuz sahnasining birinchi rejissyori Andre Antuan tomonidan "Erkin teatr" deb ataluvchi yangi ijodiy jamoa tashkil etiladi. Aynan shu teatrga Emil Zolyaning fransuz sahna san'atini isloh qilish haqidagi ezgu niyatlarini ro'yobga chiqarish nasib etdi. Bu teatr yangi repertuar yaratish yo'lida biron-bir badiiy yo'nalishga bog'liq bo'lib qolmay, balki barcha maktab va yo'riqlarga suyangan holda ish olib bordi. Antuanning ulkan xizmati shunda

ko'rindiki, u Gyugo davri-dan so'ng fransuz teatrining katta adabiyot bilan uzilib qolgan aloqasini qayta tikladi. Uo'zining "Erkin teatri" da L. Tolstoyning "Zulmat uyasi" (1888), Turgenevning "Oshga o'rtoq" (1890), Ib-senning "Arvohlar" (1890), "Yovvoyi o'rdak" (1891), Gaupman-ning "To'quvchilar" (1893) kabi pyesalarini sahnaga qo'yadi. Antuan repertuarni yangilash bilan cheklanib qolmay, teatrning barcha sohasini qayta quradi. "Haqqoniy asar haqqoniy o'yinni talab etadi", derdi u. Antuan teatrona shartlilikning har qanday ko'rinishiga qarshi kurash ochadi. Teatrning ijodiy yo'nalishi Tolstoyning "Zulmat uyasi" va Ib-senning "Arvohlar" asarlari talqinida keng namoyon bo'ldi. "Zulmat uyasi" qo'yilishidan avval asar yuzasidan qizg'in adabiy munozara o'tkazildi. Munozarada ishtirok etgan fransuz teatrining Ojye, Dyuma o'g'il, Sardu kabi arboblari Tolstoy dramasi qayg'uli, zerikarli va sahnabob emas, degan fikrni olg'a surdilar. Antuan bunday tortishuvdan keyin yana ham asarga qiziqib qoladi va hatto undan o'zi Akim rolini o'ynashga qaror qiladi. Asar premyerasi o'tgach, 1888-yili Antuan o'z kundaligida shunday deb yozgan edi: "Zulmat uyasi" spektakli favqulodda zo'r g'alaba qozondi. Tolstoy pesasi shoh asar deb e'tirof etilmoqda. Spektaklga berilgan taqrizlarda: "Fransuz sahnasida birinchi marta odatda, komik operalarda uch ovchi bejog'lik, teatrona suniyliklardan holi, kundalik rus turmushiga xos shart-sharoit, liboslar ko'rsatildi", deb yozdilar. Antuan "Zulmat uyasi" dan so'ng Ibsenning «Arvohlar» pyesasini qo'yib, unda o'zi Osvald rolini o'ynaydi. Ibsenning nomi fransuz tanqidchiligi tomonidan qahr-g'azab bilan qarshi olinadi. Asar sahnabop emas, beadab va tushunarsiz deb ayblab chiqqan mutassib fransuz matbuotining doxiysi Sarse maqolalari ayniqsa keskin bo'ldi. Mazkur asarni sahnalashtirishni Antuanga tavsiya etgan Zolya yuqoridagi hujumlarga qarshi zarba berdi.

"Arvohlar" spektaklini tomoshabinlarning bir qismi hayajon bilan kutib oldi. Asar naturalistik uslubda talqin etilgan edi. Unda ijtimoiy mavzu, mutaassibona taomil va ko'rgiliklar bir qadar yumshatilishi hisobiga asosiy o'ringa Osvaldning xastaligi mavzusi olib chiqildi. Osvald Antuan talqinida "ichi butkul chirib adoyi tamom bo'lgan gavdasini terisigina tutib turuvchi inson edi, deb yozdi zamondosh-lardan biri,— a'zolari o'ziga bo'yin egmay shalvirab qolgan yuzi ko'pchib zafaron tortgan, ko'zlari ich-ichiga tushib bir nuqtada so'rrayib qolgan edi". Antuan repertuarni yangilash bilan cheklanib qolmay, teatrning barcha sohasini qayta ko'radi. Haqqoniy asar haqqoniy o'yinni talab etadi, der edi u. Antuan teatrona shartlilikning har qanday ko'rinishiga qarshi kurash ochadi. Zamonaviy pyesa qahramonlari "Keng qasrlarda emas, biznikiga o'xshash odatdagi o'ylarda, mumtoz teatr tomoshalaridagidek suflerxona qarshisida emas, o'z chiroqlari, g'isht pechkalari qarshisida istiqomat qiladilar. Ularning ovozlari ham bizning ovozimizdan, muomala tili ham nutqimizda qo'llaniladigan siz, biz men senga o'xshash gaplardan o'zgacha emas", deb yozgan edi u. Antuan qiroat qilib, ohang bilan o'qish

usuliga qarshi o'laroq kundalik muomala, yurishturishga monand tabiiy nutqni joriy etish uchun kurashdi; u aktyorning ma'lum toifali rollarga ixtisoslashish (amplua) an'anasini butkul inkor etib, sajiyalari turlicha rollarda layoqatini namoyon etuvchi aktyomi namunali aktyor deb hisobladi. Antuanning rejissyorlik kashfiyoti o'zaro uyg'un ijrochilikka asoslangan yangi turdagi spektakl yaratishda ko'rindi. "O'zaro uyg'un ijrochilik qoidasini tub qoida deb bilgan o'rta salohiyatli va bir-biriga teng darajali o'ttiz nafar aktyor uyushuvi namunaviy truppa bo'la oladi" deb yozadi Antuan. Antuan aktyorlardan tashqi, namoyishkorona ifodalardan voz kechib, qahramonning ruhiy olamini chuqur anglash va uning qiyofasiga kirishni talab etadi. Shu ma'noda sajiya ustasi Antuanning o'zi namunali aktyor edi. "Erkin teatr" spektakllarida turmush ikirchikirlarigacha tafsiliy aniq bezaklar orqali mavjud hayot tarzi ifodalandi. Liboslar aniqligi va ular spektakl ishtirokchilarining fe'l-atvori, kasbkorini ifoda etishga qaratilishi shart qilib qo'yildi. Antuan sahnaviy joylashuv tarzida ham ko'p yangiliklar yaratdi. Hayotning asl ko'rinishini jonlantirish niyatida u sahnaning mavjud kengligidan to'la foydalanishga harakat qildi. Antuan spektakl muhitini yaratishda yoritish ifoda omillaridan foydalanishga alohida e'tibor berdi. Hayajonli holatga urg'u berish maqsadida, masalan, "To'quvchilar" spektaklining uchinchi pardasi voqealarini yarim qorong'ilikda ko'rsatdi. "Erkin teatr" 1896-yilga qadar faoliyat ko'rsatdi, so'ng yopildi. Buning bosh sabablaridan biri — u o'z milliy repertuariga ega bo'la olmadi, ikkinchi sabab moliyaviy tanglik bilan bog'liq edi. Antuan 1897-yili Parijda "Antuan teatri" degan yangi teatrni tashkil etadi. Antuan jahon teatri rivojiga kuchli ta'sir ko'rsatdi. Uning "Erkin teatr" i turli mamlakatlarda erkin ijodkorlikka asoslangan yangi teatrlarning paydo bo'lishiga namuna bo'lib xizmat qildi. Berlinda Otto Bramning Erkin sahna, Londonda "Mustaqil teatr", Moskvada MXT jamoalarining tashkil topishiga Antuan teatr izlanishlarining ta'siri kuchli bo'lgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Anikst A. Tvorchestvo SHEkspira M., 1963.
2. Boyadiyev G. Vechno prekrasniy teatr epoxi Vozrojdeniya. L., 1973.
3. Xrestomatiya po istorii zapadno yevropeyskogo teatra. T. 1-2 /sost S. Mokulskiy / M., 1953, 1955 gg.

